

RETORIKA I EKTRAN

Apstrakt: *U radu su problematizovani novi aspekti retorike i ekranske kulture. Reč je o čestoj i posebnoj trgovini rečima. Duhovnost i istinska duhovitost postaju sve udaljeniji od ekrana. Postepeno nastaje naročiti retorički narcizam. Gledaoci su zbunjeni erističkim lukavstvima i retoričkim manirizmom. Ipak, stvaraju se i novi oblici neposrednosti kojim se uslovljava pojava hibridnih žanrova.*

Ključne reči: *retorika, ekran, retorički narcizam, manirizam*

Key words: *rhetoric, screen, rhetoric narcissism, manirism*

Zloupotrebe medija

U poslednje vreme, retorička saznanja dostižu na televiziji svoju punu primenu u mnogim pravcima medijskih istraživanja.¹ Mogućnost upotrebe i zloupotrebe retorike u medijima masovne komunikacije, posebno elektronskih medija, gotovo je neograničena. Dešava se da posrednici različitih informacija dosegnu do novih komunikativnih oblika i žanrova, još uvek nedostupnih i novim retoričkim izučavanjima.

Međutim, nije uopšte retkost da se posredstvom ovih medija vrši i primetna, sve češća zloupotreba retoričkih saznanja. Svetkovine, različite predstave i predstavljanja često služe za svojevrsna eristička spletkarenja koja postaju sve sofisticiranija. Tako se dolazi do određene erističke napetosti kojom se razara suštinska priroda informacije, pa i medija, a ne retko i medijske etičnosti, ali i nešto što se smatra suštinom umetničke i humanističke prirode medija.

Povremeno se senzacionalističkim pristupom, stalnim skraćivanjem poruka i osiromašenjem idejnog sveta,

---

¹ Rad u okviru istraživačkog projekta "Struktura i profesionalne promene u masmedijskom kompleksu Srbije 2006–2010. godine"; NTR br. 149063.

neodmerenom upotrebom epiteta, superlativa i gotovo groteskni trivijalnosti, informacija degeneriše do mere neprepoznatljivosti njene suštinske prirode. To rađa, kod određenog broja recipijenata, svojevrsni horizont melanholije koji za posledicu ima neverovanje u mogućnost uspostavljanja “neisposredovanog” odnosa sa stvarnim svetom.

Moderna publika je, zbog neprilagođene retorike takvih medija, u stanju trajnog nepoverenja, izazvanog neurotičnom retorizacijom elektronskih medija, posebno televizije. Sve naglašenije preterivanje (gomi-lanje superlativa i hiperbola), silazak u “kičersku” frazeologiju, “ispiranje” od suštine, napadno ulaženje u svet zabave i svet kao zabavu, dovodi do medijskih isključivosti, stalne žurbe koja vodi od sadržaja prema prividu sadržaja.

Slike životne stvarnosti ogledaju se u lažnoj sentimentalnoj težnji za ružičastim ukrasima govora. Većina voditelja zabavnih razgovornih emisija samo simulira pravo slikanje stvarnosti: beži se u naviku kvaziretoričkih ushićenja s obaveznim smehom prema svemu što se izgovori, ili se nastoji, na napadan način, da se stvori slika o “žalosnijoj žalosti” i “radosnijoj radosti”. Tako se smatra, gotovo neophodnim, da svako veselo razmišljanje pređe u lakrdiju, a svaka ozbiljnost u sumor, melanholiju, očaj i pesimizam. Čak se i elementi religioznosti posmatraju u ovom svetlu. Ponavlja se učestvovanje onih koji o religioznosti misle isto i na isti način kako se o toj temi razmišljalo stolicima. Time se proizvodi poseban retorički efekat. U želji da se religiji, recimo, ustupi neophodni medijski prostor, minorizuje se značaj mislilačkih elemenata da bi se što više prostora ostavilo egzegezi lišenoj tragalačkih činilaca.

Površna rasprisanost

Zbog površne retoričnosti na televiziji, kod ozbiljnih gledalaca preovlađuje nastojanje da se ekranu kaže “zbogom”. Mnogi moderni pesnici (Novica Tadić, Slobodan Zubanović, Petar Cvetković, Duško Novaković, Miroslav Maksimović, Nebojša Vasović, Milovan Marčetić...) o televiziji govore kao o simbolu preoblikovane *đavolje zadnjice* (N. Tadić).

Postojeći televizijski govor rađa, u mnogim slučajevima, izvesnu potištenost usredsređenih potrošača i svojevrsni umor od takve retoričnosti. Ma kako se napadno slavio ili kudilo život, svaka od ovih retoričkih prenaplašenosti vodi svojevrsnom samoprezrenju posla kojim se neiskreno bave poluobavešteni novinari. Retorički zamor, uslovljen mnogim frazerstvima, jeste i prikazivanje posebnog straha od istine ili namerno prikriivanje istine. Česta retorička invalidnost, uslovljena činjenicama da se novinarskim poslovima češće bave “nenovinari” nego novinari, programi novinarskih studija lišeni predmeta iz oblasti jezika i govorne kulture, gotovo beznadežno nepoverenje u moć izgovorene reči, dovode do takvog stanja duha u kojem se beži od stvarnih činjenica života.

Retorika površne rasprisanosti onemogućava savremenom novinaru da ima čvrste narativne parametre kojima bi se držao sopstvenog profesionalnog mislilačkog suda o pojavnostima. Često su u pitanju politička osujećenja, ali i poremećaji druge vrste: od neprofesionalnosti do odsustva stvaralačkih moći i namera.

“Jezik ekrana” često je neodmeren u svojoj pompeznosti i ograničen u svojim dometima i dejstvima. Gotovo sasvim odgovara prostoru limitirajuće političke scene. Politika i udvorištva u vezi s njom postaju modeli i za druge oblike medijskog delovanja. Na ekranu jedva da ima emisija iz kulture!

Gotovo jedina “kultura” postaje sport koji, takode, beži iz granica svog autentičnog okrilja. Medijska opčinjenost sportom uslovljava idolatriju retorike banalnosti. Malo ko će danas reći nešto *jednostavno*. Jednostavne stvari se nepotrebno komplikuju, a komplikovanost nastoji da se uprosti. Otuda i dominacija sintagme *prosto kazano*. Tako se na silu omeđava život, koji je, po određenju, neomeđiv. Sve je manje metafora zahvaljujući kojima bi se prepoznala nova priroda slikovitosti i intelektualizma. Sve je više banalnosti, kiča i trivijalnog.

Iznudeno omeđivanje rečima

Ekran je, stoga, u retoričkom smislu, posledica poteza iznudenog omeđivanja rečima. Umesto izrastanja u eristički bogatu koloritnu sliku novog retoričkog vremena, on sve više postaje prostor za omeđivanje i

osakaćivanje reči; umesto da ekran postane ilustrativni isečak otvorene neomeđene stvarnosti, on retoričkom geometrijom spletkarenja u jeziku postaje odsustvo autentične, a često i svake etičnosti; umesto tragalačkih stilizacija, često doživljavamo izveštačenost i frazerstvo na retoričkom planu.

Trgovanje rečima

Ekran je, takođe, i novo mesto trgovanja rečima. Na njemu se često ustanovljavaju ceremonijalnosti retoričkih prenemaganja i izbegava većina onog što je nepredviđeno, slučajno, drugačije. Zanimljivo je samo ono što je glumljeno i scenarijem predviđeno, iako sve vrvni od "rialiti" predstava, od organizovane spontanosti. Stoga je ekran i mesto *trgovanja rečima*.

Na ekranu gotovo svaka izgovorena reč ima retoričku pozadinu posebnog trgovanja s javnošću i skrivenom javnošću koja, u stvari, upravlja, najčešće, izgovorenim rečima. Tako se na medijima često uspostavlja svojevrsni neautentični, u kiču ogrezli, ceremonijal. U takvoj predstavi ne dozvoljava se nikakav nepredvidljivi retorički slučaj. Retorički prostor omeđen je posebnim stereotipima. Razgovor je sveden na verbalne obredne celine. Tu ima veoma malo istinske dijaloške razmene. Dijalog prestaje da biva kružni tok reči. Umesto reči sa značenjima, ekranom "krstare" pogrešno upotrebljeni kvazistručni moderni termini, različiti hobizmi, ludizmi, artizmi, napadni elementi žargona, dekontekstualizovani profesionalizmi, udvarački populizmi (*definitivno, sjajno...*). Iako retorička razmena podrazumeva interakciju, sukobljavanje s drugim, ona je često neizvodljiva jer su i matrice razgovora lažne. One su izbledele, dovedene do takvog osiromašenja da se samo prepoznaju, a ni u čemu ne inoviraju. Na taj način, gubi se svest o potrebi različitosti retoričkih proizvoda na ekranu. Stvara se svojevrsni začarani krug u kome se, umesto razgovora, favorizuju obrasci, formule, kanoni, nefunkcionalni maniri i prazni retorički ceremonijali.

Lažni sjaj retoričke ceremonijalnosti na ekranu utiče na prazninu izgovorenog, ako se uopšte i desi poneka promišljeno izgovorena reč. Takvim kontekstualizovanjem, promišljena reč, obavezno omeđena žurbom, gubi na značaju i postaje samo jedna od brzoprolazećih stilskih varijanti ekrana. Gubi se njena pri-

rodna dominacija. Tako *promišljeno* i *izlišno* postaju izjednačeni. *Izlišno*, čak, ima preče pravo na završnu reč, kao svojevrsna verbalizovana istina o svetu. Kri-tička svest se potiskuje ili sasvim nestaje. Pravi život reči se neutralizuje, gotovo poništava. Nametanjem narativnih stereotipa stvara se posebna verbalna mo-da koja postaje gotovo pandemična. Ekran, tako, po-staje mesto na kome se podstiče površnost, a govor postaje informativna maska.

Na taj način se retorička svojstva ekrana zasnivaju na informativnim prividima. Njima se najočitije obelo-danjuje nedostatak kreativnosti u razumevanju jezi-ka. Ispraznost govora gotovo postaje pravilo. Razgo-vornim ceremonijalima kanonizuje se ispraznost, te postaje posebnim erističkim sistemom zasnovanim na obmani.

Privid autentičnosti ili autentičnost privida

Duhovnost i duhovitost bivaju oblici sve dalji od me-dijske retorike. Kao da se ovakvim odnosom prema rečima ismeva istina. Novinari postaju govornici–ma-niristi. Teže da se drže principa realnosti a, u stvari, sve su dalje od njega. Ekran, u jezičkom smislu, po-staje poseban mutni prostor u kome privid auten-tičnosti prerasta u autentičnost privida. Iako okruženi mogućnošću da biraju između mnogih kanala, gle-daoci prestaju da budu i slušaoci, jer imaju malo šta novog da čuju. U stvari, oni su okruženi posebnom “praznošumećom” samoćom, inače punom slika koje se gomilaju pred očima lišene mogućnosti da ver-balno kazuju.

Ekran, otuda, postaje govorom maglovitih slika, blje-štećih i ponekad okrepljujućih, ali s mnogo retoričkih šumova, smetnji, stilskih lomova i padova. “Govor ekrana” jeste zadihano isprekidano mucanje astmati-čno zadihanog večitog žurbenika! I to je glavno obe-ležje njegovog stila i tehnike govora. Takva tehnika se nasleđuje, doteruje u svojim nesavršenostima, da bi što bolje prikrila nedoumice, neslaganja, raskole, de-presije i nedaće.

Na drugoj senzacionalističkoj strani, upravo se ne-doumice, raskoli, neslaganja, depresije i nedaće poja-čavaju do stepena iskliznuća s koloseka normalnog govora. To uslovljava posebno nepoverenje u ono što

je izrečeno na ekranu. Gledalac postaje svestan da prisustvuje posebnoj i izlišnoj retoričkoj predstavi. Prisustvo govornika obezbeđuje alibi za ubijanje praznine. Lica se smenjuju, retoričke matrice i verbalne kopije ostaju.

Paradoksalno, sve je manje govorne raznolikosti na ekranu, iako je sve veća žanrovska razuđenost ovog medija. Neprestano se menjati, a suštinski ostajati isti – postaje poseban identitet retorike ekrana. Takva konfuzija retoričkih žanrova na televiziji ukazuje na izvesnu traumatičnost ovog medija. Otuda gotovo svaka sentimentalnost postaje tragikomična, a svaka tragika patetična. Promašenost cilja postaje standardom ekranske retorike. Trudeći se da prati i da se prilagođava meri života, ona se percipira kao bezmerje opštosti, neodređenosti, suvišnosti, kvazistručnosti. Jer, kada se život svede na omeđeni prostor ekrana, govor bi morao da prati strasti koje izostaju zbog uramljivanja prostora.

Geometriju slike trebalo bi da prati i posebna recipročnost govora, osećanja i strasti. Umesto toga, površnost viđenja stvari postaje glavna poetička okosnica ekrana. Kod nas, novinari najčešće pridaju značaja *površno političkom* u različitim oblicima, dajući mu okvire senzacionalističko–proročke predstave za široke praznoverne mase.

Budućnost na ekranu

Na retoričkoj ravni ekrana, razdori prividno postaju još dublji, protivurečnosti izgledaju nepremostive. Izdaleka se stalno sugeriše nemogućnost budućnosti bez ekrana. Beperspektivnost postaje krajnje stecište onih koji hoće pored ekrana da dopru do bolje ili bilo kakve perspektive. Na ekranu se govor uvek odvija u znaku nameštene besedničke predstave s najčešće lošim govornicima. Stiće se utisak da ne može da se pobegne od navalice reči, a ona se ogleda u želji za što većim proizvođenjem spektakularnosti, čak i onda kada u događaju nema nikakvih činilaca za to.

Priroda trajno glumljene neprekinute svetkovine ogleda se u tome da se neprestano oponaša i stvara spektakularnost. A kada do nje zaista i dođe, onda se pribegava novim preterivanjima. Tako, i sadašnjost i budućnost žive u znaku opšteg spektakla. Otuda je

budućnost uvek retorički omeđena patetičnom retorikom sadašnjice. A sadašnjost postaje puko upražnjavanje patetičnih retoričkih obreda koji izrastaju sami iz sebe hraneći se verbalnim pomodnim floskulama.

Jezik na ekranu često ima samo ukrasna svojstva, s malo pravih značenjskih odrednica. Individualnost se, stoga, ističe upražnjavanjem posebnih retoričkih rituala. Novinari često glume protivljenje i pobunu, čak i istraživanje, a, u stvari, pristaju na oportunitizam. Tako ritualizovanom retorikom gubi se svaka naziruća originalnost, koja se utapa u bujicu krajnjih banalnosti. Mogućnošću da se snimci govora ponove, da se pojedinosti repriziraju, prisustvujemo obredu u kojem jedni isti akteri izvode predstavu i, pri tom, posmatraju sami sebe.

Retorički narcizam

Posredstvom retoričke dvostrukosti u komunikativnom lancu, ista osoba jeste i ona koja priča, koja se izlaže pogledima, i ona koja sebe sluša i razgleda se u posebnom retoričkom narcizmu pomodnosti. Gledalac, stoga, postaje pasivan, neaktivan primalac informacije, potrošač polupotrebni roba. Njegovo lično stanje utapa se u demonizam mnoštva.

Teško je, ipak, u tome ne učestvovati. Ko od nas nije privučen mnogolikom magijom pokretnih slika i lavine reči? Ko od nas nije mnogo puta neuspešno raskidao s izazovima šarenila i prividnim raznolikostima da bi se, na kraju, vratio svojoj istosti videći da nije ni izlazio iz njene ljuštore? Medijsko ludilo teško je svesti na stanje razumnosti. Na ekranu, zato, ima malo mogućnosti za ironiju i druge figure duhovitosti. Ponekad postoji izvesna ironija unutar dijaloga aktera, ali je ona praktično nemoguća između onog koji gleda i sluša i onog koji se gleda i sluša. I kada postoji ironijska povratna informacija, nema mogućnosti da se ona čuje na ekranu onako kako bi trebalo.

Uključivanje gledalaca povremeno je i selektivno. Na stranu to što tako oblikovana nepravedna dijaloška mogućnost pasivizuje prave sagovornike. Koliko nas se u trezvenom stanju uključuje neposredno u emisiju, osim ako nismo lično pozvani? Znamo li nekog sasvim ozbiljnog ko bi pasionirano slao poruke za program "uživo".

Taština i retorika

Otuda neprestano narasta posebna retorička taština medijskih delatnika. Zbog toga, izvesna besednička arogancija, čak agresivnost, iskorenjuje pravu neposrednost u nastupu. Medijskim retoričkim oblicima procenjivanja sagovornika, ili onog što je rečeno, umesto da se razdvaja bitno od nebitnog, ono se spaja, a sve se predstavlja kao veoma važno.

Podjednaka važnost pridaje se i govoru “na temu” (obavezno je predlog “na” i obavezno se školski naglašava da je reč o “temi”) i govoru argumentima *ad hominem*. Tako se retorička ispraznost, u najmanju ruku, udvostručuje, izlazi izvan horizonta i postaje gotovo obavezni deo televizijske poetike. Na taj način, površnost u govoru postaje ogledalo u kome se ogledaju mnogi lokalni oponašatelji.

Ekran, svakako, nije mesto na kome bi se učilo besedništvu. U najvećem broju slučajeva nije, osim ako se ne prenose darovi drugih medija (pozorišta, filma, javnih nastupa...). Jezik medija nije od onih u kome bi se osetile stilske raznorodnosti koje bi trebalo bezrezervno usvojiti; bez obzira na to što, čak, i naše uvo na ekranu “sluša vizuelno”. Takva sinestezija često smeta bogaćenju retoričkog dela bića ekrana. Na ekranu i naše uvo “gleda”, a naš jezik se neprestano, uglavnom neuspešno, bori s frazerskim matricama svakodnevice.

Ugledni praktičari medija čak preporučuju da se na televiziji govori što prirodnije, opuštenije, što bliže govoru svakodnevice! Sva nevolja televizije nije u bežanju od svakodnevice. Retorički pad upravo nastupa kada se opuštenost doživi kao nebrižljivost, improvizacija, neznanost i nadmenost, a govor svakodnevice kao nedostižni uzor. Tada nastaje posebna retorička vrteška u kojoj se *vrši upis*, umesto da se *upisuje*. Dekomponovanje predikata, u stvari, jeste komponovanje vrteške besmisla u kojoj se ne snalazi onaj ko hoće da misli. Kada smo, u poslednje vreme, čuli da neko na televiziji kaže “idem lekaru”? Koliko ambolija nastalih pogrešnom upotrebom predloga! Koliko pogrešnih oblika prvog lica množine aorista (*mi bi*, umesto *mi bismo*)! Gledalac tako, hteo ne hteo, prisustvuje neprekidnoj paradi besedničkih šarlatana, lakrdijaša i retoričkih polupajaca kojima je najjače merilo: *Ko danas tako govori?*

Novi retorički maniri

Gledalac postaje zbunjen novim retoričkim (i pravopisnim) manirima na ekranu. Nikako da dopre do svrhe retoričke nebrizne pomahnitalosti. Nepostojanje duhovitih dvosmislenosti ga osiromašuje, a amfibičnost informacija dezorijentiše. Tako, na ekranu često jasno ne deluje razumno, a razumno nije jasno.

Zbunjujući nedostatak ukusa u jeziku poistovećuje se sa savršenstvom jednostavnosti. Zato, napadna iskrenost, često glumljena, oslepljuje gledaoca. To je, zapravo, stanje u kome retorika na ekranu doživljava svoju negaciju. Istina, napadna raspričanost, koja ima svoju retoričku osnovanost i podleže izvesnim zakonitostima, ponekad dovodi do izvesnih novih besedničkih ceremonijalnosti. Donekle, ona novinaru daje izvesnu ulogu i obezbeđuje poseban protokolarni položaj.

Paradoksalno, negacija tradicionalnih retoričkih principa ponekad dovodi do razvoja nove retoričnosti i posebne neposrednosti svojstvene retorici svakodnevice kakva se ponekad sreće, izdvojimo ipak, u jutarnjem radio i TV programu B92. To, međutim, mogu da nose samo novinari koji u svom iskustvu i obrazovanju imaju talog mnogih razvijenih, od ludičkih do intelektualističkih, oblika retoričnosti.

Takav oblik retoričke neposrednosti nastoje da oponašaju i neki drugi mediji. To doprinosi trošenju modela i narcisoidnoj neinventivnosti neoriginalnih autora. Postoji opasnost da se prvobitna spontanost *duhovitih brbljarija* (uostalom, svaki, pa i TV roman, traži svojevrsno *brbljanje*) postepeno izgubi ili sasvim potisne.

Neposrednost govora

To potiskivanje je, inače, neminovno, a može da bude, čak, i poželjno ako posle njega sledi otkrivanje novih oblika retoričkih neposrednosti. Stoga bi retoričnost na ekranu morala da sledi unutrašnja svojstva različitih jezičkih bogatstava i da ih afirmiše kao nove medijske žanrove i konverzacione oblike u okviru starog sistema retoričnosti. Inventivnost, duhovitost i mašta trebalo bi da budu glavni razlikujućii činioci bekstva iz trivijalnosti svakodnevne retoričnosti.

Najzad, retoričnost na ekranu, kao glavni posrednik informativnosti bez koje ne može da opstane nijedan televizijski žanr, trebalo bi da, u mnogostrukosti elastičnog sinkretizma, spoji i proširi elemente tradicionalne informativnosti. Tako bi se, možda, ispraznost postepeno razoružavala.

Ispraznost i, na drugoj strani, suvišnost, po prirodi televizijskog šarenila su napadni i ponekad dobijaju pandemijske razmere. Naposrednim, duhovitim, ironičnim, svedenim, ali mnogorekim skepticizmom, novinar, u svoj svojoj intelektualnoj angažovanosti, ako je uopšte poseduje, može da dovede i gledaoca do svesnosti o preimućtvima, nedoslednostima, protivrečnostima i organičenjima medija. Duhovitost i autentična duhovnost, pomešane s novinarskim darom, razvijenom retoričnošću i harizmom, trebalo bi da okrenu televizijski medij prema autentičnim potrebama gledalaca.

Od početka do danas, mudra ćutljivost i pametna raspričanost ipak hronično nedostaju televiziji. Možda je utopijski misliti da će ikada biti bitno drugačije.